

Od svijeta k Bogu.*

Zakonski i svršni red u svijetu dokazuje da postoji zakonodavni i svrhodavni uzrok: Bog.

1. Promatrajući zvjezdano nebo, zemlju i na njoj žive stvorove, čovjek zadivljen uviđa da postoji red, sklad, tj. da nije sve u svijetu neka zbrka i nered. Ovu činjenicu reda u svijetu priznaju prirodoslovci. Svi — astronom, fizičar, kemičar, biolog... — nastoje upoznati prirodno događanje (zbivanje) obzirom na njegovu pravilnost ili zakonitost, tj. obzirom na to šta se mora i kako se mora događati da nastane određeni neki učinak. Ovo stalno, redovno, određeno događanje, bez koga ne bi mogao nastati neki učinak, zovemo zakonski poredak.

Znamo kakvo zlo nastane kad se u oku, uhu, mozgu, srcu i bilo kojem organu poremeti pravilno (normalno) funkcioniranje. Kao u zamršenoj tvornici događa se u našem organizmu sve ono bez čega ne bismo živjeli. A živjeti možemo bolje i gore, u većem i manjem stepenu savršenosti: zlo živi tko je lišen vida, sluha, tko oboli na kojem organu i tko je sasvim narušena zdravlja. Sposobnost gledanja, slušanja, tjelesno zdravlje — sve je to korisno i potrebno za život. To su životna dobra ili savršenosti: dobro ih je imati, a zlo ne imati. Organizam je od međusobno povezanih dijelova tako sastavljen ili udešen da postizava u svom funkcioniranju one učinke — gledanje, slušanje, zdravo stanje —, koji znače životno naše dobro. Organsko je događanje, dakle, upravljeno ili usmjereno prema tome dobru, tj. ono što se u organizmu događa, odgovara onome što nam za život treba, primjereno je životnoj potrebi. Organizam radi tako da se postizava upravo ono što želimo i trebamo za svoj opstanak. Bez posebno izgrađenih pojedinih organa i bez izvjesnog njihova djelovanja ne bi moguć bio naš život. Stalni način organskog događanja služi kao sredstvo da se postigne životno dobro. Ovo dobro jest razlog ili ono poradi čega organizam na svoj način funkcionira; a ono poradi (zbog) čega se što događa, zovemo svrha. Organizam je podvržen stalnom, pravilnom, zakonski uređenom djelovanju zbog životnog našeg dobra, tj. njegovo djelovanje odgovara toj svrsi, primjereno je svrsi i utoliko svrsishodno,

* Isp. Bogosl. Smotru sv. 2 Tamošnja bi rasprava ušla u vjeronaučni udžbenik kao drugi članak, a ova ovdje kao treći. Prvi članak donosi Hrvatska Smotra (broj 7 i 8). Uvod (Tri razgovora s ateistom) štampan je bio u »Katoličkom Listu«, a četvrti članak u »Kršćanskoj Školi« br. 5—6.

svrhovito, svršno. Životna dobra naše tjelesne naravi (zdravlje, gledanje, slušanje...) rezultiraju iz najrazličnijih organskih funkcija i ovise od mnogih fizičko-kemijskih događaja, tj. ova su dobra učinak (efekt) tih događaja, — tako da su oni primjereni ili da odgovaraju našim dobrima kao sredstva, kojima se ta dobra postizavaju ili ostvaruju.

Usmjerenost ili upravljenost događanja kao sredstva za postignuće ili ostvarenje određenoga učinka zovemo svršni poredak.

Kaošto na ovom primjeru, opažamo zakonitost i svrhovitost kod svih organizama (životinjskih i bilinskih). Sve što životinje nagonski rade, ide za tim da se postigne životno održanje pojedinke i vrste. Svaka je životinja i bilina već u zametku (sjemenu) određena za ono funkcioniranje, kojim se postizava njezino usavršenje. Ova je određenost (determinacija) takova, da se u njoj nalazi usmjerenost (tendencija) k ostvarenju dobra. Ne bi egzistirale pojedinke ni vrsta, kad ne bi nebrojene stanice obavljale različne poslove, koji složeni u međusobnom skladu odgovaraju polučanju egzistencije. Čak u anorganskom svijetu — napr. u vodi, zraku, svjetlu, kozmičkom kretanju — pronalazimo zakonitost događanja, bez koga bi propao svijet.

2. Svaki čovjek, ako pažljivo opaža ili promatra svijet, razbire da u njemu ne vlada samo nered ili zbrka (kaos), nego da se redovito izmjenjuju godišnje dobe, da se biline razvijaju po izvjesnim zakonima, da se životinje stalnim načinom prehranjuju i rasploduju: dakle da u čitavom neživom i živom svijetu postoji nešto analogno (slično) onim odnošajima koje mi ljudi promišljeno (smisleno, razumski, inteligentno) stvaramo, kad smo svijesno upravljani na (intendiramo, ciljamo) ono zbog čega sastavljamo ili spajamo mnoge dijelove, na pr. kad su mnogi ljudi zaposleni za to da od različenog materijala izgrade kuću. Svi mi iz vlastitog života (iskustveno) znamo da pokućstvo, kuća, ura, knjiga, oruđe i bezbroj stvari nosi biljeg ljudskog razuma, koji znade upotrebljavati podesna sredstva za postignuće svrhe, tj. koji pozna odnošaje između onoga što se radi i čime se radi u jednu, a u drugu ruku onoga što otuda ima da nastane. To su svršni (svrhoviti) odnošaji. Obični čovjek znade sve to iz prakse, premda ove svakidašnje stvari ne zna objašnjavati ili tumačiti. Da postoji redatelj svijeta, izvodi i neuki čovjek otprilike jednako kaošto bez dokazivanja znade, kad vidi stol, da egzistira stolar koji ga je sastavio od izrađenih dijelova, ili kad vidi umjetninu i knjigu, promišlja na umjetnika i pisca.

Filozof hoće da takvo nedokazano znanje o egzistenciji svjetskog redatelja izričito dokazuje. Najprije će na raznim činjenicama pokazati da postoje zakonski i svršni odnošaji. To vidimo kod fizikalnih zakona (na pr. o slobodnom padu, o sili teže, itd.), kod kemijskih zakona (svjetlosti, topline, itd.), kod astronomskih zakona (na pr. Keplerovih), kod geometrijskih zakona

(na pr. među stranicama, plohama i kutovima), kod životnih (bioloških) zakona u bilinskom i životinjskom »carstvu«, kod misaonih (logičkih) zakona i uopće kod svih zakona čitavoga duševnog života (pamćenja, udruživanja, pažnje, itd.). Sve te zakone treba poznavati iz pojedinih znanosti, pa u tome se baš razlikuje točno njihovo poznavanje od općenitog i nejasnog znanja o kozmičkom poretku, kako ga imaju i neznanstveni ljudi. Na temelju znanstvenih podataka o mnogostrukim (prirodnim) zakonima zaključuje filozof ovako: to ne može da bude slučajno — i sad to obrazlaže i dokazuje. Zato nije slučajno, jer što je slučajno, nije stalno (konstantno), općenito i zamršeno sastavljeno, kao što je već na pr. u živoj klici (embriju) ljudskog tijela sadržana djelatna usmjerenost (funkcionalna tendencija) mnogih sastavnih dijelova (organa) za usklađeno ili harmonično sudjelovanje, od koga zavisi opstanak živog tijela. Stalnost reda znači mir ili stalnost u egzistenciji živih bića, a nered stvara zlo i prekid egzistencije. Nije, osim toga, kozmički poredak niti bezuvjetno nuždan: zato jer nije isključena mogućnost i drukčijih odnošaja u svijetu. Dakle je sav svijet uredio inteligentni njegov Ureditelj: Bog.

U logičkom (misaono pravilnom) načinu zaključivanja možemo naš dokaz sastaviti tako da najprije pokažemo kako je u vezi zakonska svrhovitost s inteligencijom (umom, razumom). Neka nam zato bude 1. izreka (premissa): »kad je negdje stalno i određeno ili zakonsko djelovanje, te se njime postizava (ostvaruje) učinak koji služi na dobrobit stvari, takvo je djelovanje upravljeno (usmjeren) prema tom učinku namjerno ili znatice i hotice (= razumno) a nije tek slučajno.« Uočimo sad činjenicu zakonske svrhovitosti u svijetu, pa neka je 2. premissa: »u organskim i anorganskim stvarima ima zakonske svrhovitosti«. Dakle (zaglavak!) zakonska svršnost u svijetu znači umno uređenje. — Kod toga zaključka (silogizma) treba dokazati drugu premissu: činjenicu zakonske svrhovitosti. Da ju dokažemo, uzmimo kao primjer biline i životinje. Nebrojene stanice embrija sudjeluju tako, da otud nastane potpuni ili dozreli oblik organizma (ontogenetski razvoj). Ako budu prisilno (u naučnom pokusu) odstranjene one stanice koje su određene da oblikuju dio organizma, nadomjesto njihov posao druge stanice, tj. sudjelovanje svih stanica primjereno je izgradnji organske cjeline. Osim toga, i vegetativni organizmi (biline) prehranjuju se, prilagođuju okolini, popravljaju manje ozlede, rasploduju se. Ukupnom tome zakonskom djelovanju jest učinak: održanje pojedinke i ponavljanje (= održanje vrste). Biline same sebe mijenjaju ili pokreću, a učinak ostaje u njima (= imanentno); i upravo tim životnim djelovanjem nadilaze fizičke i kemičke sile. U bilinama je život ili sposobnost zakonskog djelovanja za vlastitu svrhu. Životinjski nagoni život još više dokazuje da je u njemu svršno djelovanje.

U zaglavku rekosmo da svršnost svijeta znači umno uređenje. Sad na taj zaglavak nadovežimo novi silogizam: »to uređenje ne

pripada svijetu nužno, po njemu samome (kako misle panteisti), nego nenužno ili ovisno od izvansvjetskog uma«. To je 1. premisa, a 2. neka glasi: »taj um nije od nikog ovisan« (jer kad bi ovisan bio od drugoga, onda bi taj drugi bio redatelj svijeta; osim toga, zakonsko svršni red pripada stvarima ukoliko egzistiraju, pa je zato isti izvor reda i egzistencije, a izvor ili uzrok nenužne egzistencije svijeta jest nuždan ili neovisan). Dakle je izvan(nad)svjetski i neovisni uzrok svijeta odredio njegovu zakonsku svršnost. Taj je uzrok razumne i voljne naravi, jer je znatice i hotice postavio sadašnji zbiljski red, između drugih mogućih. Zakonodavni i svrhodavni uzrok svijeta jest osobne (razumno-voljne) naravi: Bog.

Ukratko bi čitav dokaz ovako glasio: U svijetu vlada zakonitost i svrhovitost; a to nije slučajno niti nužno: dakle je umno uređeno, i to od zakonodavnog i svrhodavnog Uzročnika svijeta.

Predimo sad na opširnije objašnjavanje!

3. a) Svi znamo da ima ćudorednih i pravničkih zakona. U tom smislu znači »zakon« neku odredbu, pravilo ili mjerilo (normu) za ono što treba ili ne treba da činimo: moraš, ne smiješ tako raditi. Ovakvo je određenje djelovanja ljudima obznanjeno, tj. ljudima je neki zakon poznat, a po svojoj volji mogu da ga drže ili ne drže, mogu da se po njemu ravnaju u svojim činima ili ne ravnaju. Mi sad ne uzimamo u obzir takve zakone, nego raspravljamo o naravnim ili prirodnim zakonima, koji se nalaze u organskim i anorganskim bićima tako da ona za njih ne znaju. Prirodna zakonitost znači stalnu (konstantnu) određenost događanja, kojim se postizava izvjesni učinak (efekt); znači smjer (pravac), ravnalo ili mjerilo određenog djelovanja s određenim učinkom, — tako da djelatni (tvorni) uzrok i ne zna za to da se upravo tim djelovanjem postizava ili polučuje (ostvaruje) dotični učinak.

Kažemo »naravni« zakon jer ne mislimo na vještački uređeno djelovanje (napr. kod ure), koje je također stalno i pravilno, ali ga neki čovjek proizveo. U organskom i anorganskom svijetu ima pojava koje se stalno ponavljaju, tj. uvijek su iste i u jednakim odnošajima (vezama), a to ne može da bude bez određenog stvarnog razloga ili uzroka. Kad bi na nekog prolaznika pao s krova komad cigle, ta bi se pojava dogodila slučajno, bez nekog posebnog ili određenog uzroka, ako se ima pripisati samo istovremenom mehaničkom padu cigle i nadolasku čovjeka. A nije slučajni, nego posebnim uzrokom proizvedeni događaj, kad bi se opetovao; utoliko posebnim uzrokom, što padanje cigle samo po sebi nije dovoljan uzrok višekratnog sukoba s istim čovjekom. Za ovaj posljednji ćemo događaj (»slučaj«) reći da je od nekog čovjeka namjeravan, ili da je netko upravo išao za tim da pogodi prolaznika. Slično se tome događa u svijetu po stalnom sudjelovanju sila (organskih i anorganskih), pa zato kažemo da ovi događaji imaju određeni svoj uzrok — iako on ne zna za učinke koji rezultiraju iz tih

dogadaja —, a taj uzrok zovemo n a r a v ili izvor (počelo) u kome je stanovito djelovanje »naravnano«, uzakonjeno. Prirodoslovci žele baš tu narav upoznati, pa ono što o njoj znadu, izriču u svojim hipotezama i teorijama (nazorima, mišljenjima). To su teoretski (apstraktni, spoznajni) zakoni, kojima pojedine prirodne nauke upoznavaju stvarne (realne) načine događanja ili u naravi osnovane zakone. (Ako su u samoj materiji osnovani, možemo ih kvantitativno ili matematički izraziti.)

Da objasnimo naravnu zakonitost, ogledajmo još koji primjer! Toplina rasteže kovine. Njima je svojstveno (vlastito) da se rastežu kad su ugrijavane. Rastezanje je učinak ugrijavaanja. Ne samo da rastezanje (vremenski) slijedi iza ugrijavaanja, nego iz njega proizlazi: ne bi rastezanja bilo, kad ga ne bi proizvelo ili prouzročilo ugrijavaanje; dakle je rastezanje proizvedeno, prouzročeno ili učinjeno. Taj učinak (rastezanje) pripada svome uzroku (ugrijavaanim kovinama) s t a l n o ili konstantno; učinak proizlazi iz tog uzroka n u ž n o. To znači: kad god je tu neka kovina, i kad god je u stanju ugrijavaanja, pod tim uvjetima (= hipotetički) mora nastati rastezanje. Ovakovu stalnost, koja mora da bude (ili koja je nužna), zovemo z a k o n i t o s t. Kad se radi baš o pojedinoj stvari i o pojedinom učinku koji je toj stvari nužno svojstven, kažemo da je takva pojedinačna nužna veza učinka s dotičnom stvari jedan zakon. Mehanika, optika, akustika, elektricitetna nauka, kemija, fiziologija, astronomija, uopće sve prirodne znanosti znadu za mnoge zakone. Uzmimo još jedan primjer. Za neku se travu, recimo, ustanovilo da odstranjuje groznicu kod Petra, kod Pavla i drugih ljudi. Ako priredba te trave proizvodi uvijek jednaki učinak (odstranjenje groznice), reći ćemo da to stalno pripada ovoj travi kao zakonsko njezino svojstvo. Obično kažemo da je »narav« trave takova: u njezinoj naravi leži to svojstvo.

Zašto kažemo n a r a v n i zakon? Jer ga nisu ljudi postavili, odredili (kao pravničke zakone). Za ćudoredni zakon (»ne smije se činiti zlo nego dobro«) kažemo također da je naravni zakon, jer svi ljudi po razumnoj naravi znadu za njega. Taj je zakon poznat ljudima, nalazi se u njihovoj svijesti, pa na njega sad ne mislimo. Kad ovdje govorimo o naravnoj zakonitosti, mislimo na stvari u svijetu koje ne znaju za svoje zakone, tj. ne znaju da moraju djelovati na stalni način. Ura, aeroplan također ne znaju, ali za njih ne kažemo da rade po naravnom zakonu, jer je ove stvari čovjek proizveo. Dakle, samo kod onih stvari koje nije čovjek proizveo, i kod kojih nije čovjek odredio njihov zakon, govorimo o »naravnom« zakonu. Zašto baš naravnom? Jer »narav« znači kod jedne stvari ono bez čega ne bi mogla ta stvar egzistirati, ili što ju tako sačinjava da ju bez tog ne možemo zamisliti, napr. čovječja je narav to, da je čovjek osjetilno-pokretno (životinjsko) i razumno biće. Namjesto »narav« možemo reći »bit«: za čovjeka je bitno da je razumski (misaono) osjetilno biće. Razlika je između biti i naravi samo u tome, što narav označuje ono što je bitno ukoliko je izvor

(počelo, princip) djelovanja i drugih svojstava. Naravni zakon znači, prema tome, da se temelji na samoj naravi, ili da izvire iz same stvari po onome šta ona jest (za razliku od drugih stvari). Svaki nosilac (subjekt) izvjesne naravi — napr. čovjek, neke vrste bilina, životinja —, kad ne pripada drugome, ne egzistira u drugom nekom biću kao svom subjektu, nego egzistira u sebi, kao da stoji sam po sebi, kažemo da egzistira samostojno (supstancijalno). Spособan je da nešto proizvede ili učini ili prouzroči, i utoliko je uzrok. Jedan je uzrok ove naravi, drugi one — prema tome šta je i kakav je. Stalni (konstantni) način uzročnog djelovanja jedne naravi zovemo naravni zakon. I kod čovjeka ima naravni zakon, jer osim toga što čovjek znade za neke obznanjene (ljudske) zakone i osim toga što znade za naravni čudoredni zakon, još po samoj osjetilnoj i razumnoj svojoj naravi čini koješta stalnim načinom, napr. prehranjuje se, brani svoj život, društveno živi itd. Sve što stalno, nepromijenjeno, pravilno spada na neku stvar da radi ili djeluje, kažemo da je tako po naravi zakonito.

Zakonska djelatnost (aktivnost) nije apsolutna, nego hipotetička, tj. ne kao da bi sasvim isključena bila mogućnost da stvari i drukčije djeluju; njihova je zakonska (pravilna, nužna) djelatnost uvjetovana time da stvari imaju ovu ili onu narav, a ta ne egzistira bezuvjetno nego bi mogla i neegzistirati. Naravi egzistiraju nenužno (kontingentno), pa je zato o njima ovisan zakonski način djelovanja. Budući da su sve naravi ovisne o Bogu (kako smo već dokazali i još ćemo novim dokazom utvrditi), zato je i njihova zakonitost ovisna o Bogu, tj. Bog može da preinači neko zakonsko djelovanje i njegove učinke. Taj zahvat Božje moći mimo zakonskog reda zovemo č u d o. Budući da su naravni zakoni samo uvjetno (hipotetički) nužni, čudesa su moguća. Sposobni smo također da ih prepoznamo, jer smo sposobni upoznati zakone. A da smo to uistinu sposobni, pokazuju nam sve prirodne znanosti. Poznavajući neki zakon, možemo predviđati koji budući događaj, a to je dokaz da zakon stvarno postoji. Kad možemo poznati aktivnost u stvarima, koja proizlazi iz njihovih naravi, svakako možemo otuda spoznati i njihove naravi. Naše spoznanje naravnih zakona nije uvijek potpuno, i znanstvena tumačenja mogu da budu više manje vjerojatna (teorije, hipoteze), ali to ne znači da u stvarima nema ikojeg zakona. Ako gdje ne opažamo zakona, može bit da je zakon ovdje, samo što ga nismo upoznali. Uostalom, nama je ovdje za daljnje dokazivanje dosta utvrditi činjenicu, da ima nesumnjivo bar nekih naravnih zakona u svijetu.

b) Šta je s v r h a?

Milostinji je svrha da pomogne siromaha. To isto može da bude svrha i onome koji daje milostinju, ali ne mora, jer darivalac može da ima drugu svrhu: ljudsko priznanje. Razlikuje se, dakle, svrha samog djela ili č i n a (finis operis), i lična svrha č i n i o c a (finis operantis). Prva je objektivna, druga subjektivna. Na prvu mislimo kad kažemo da su stvari po svojoj naravi upravljene

k svrhama. Kako je milostinja po sebi upravljena ili usmjerena na određeni učinak (pomoći siromahu), tako su stvari u organskom i anorganskom svijetu po svojim naravima određene za izvjesne učinke, koje zakonski postizavaju ili ostvaruju. Kad se dak kod učenja napreže, ima za taj posao razlog koji ga potiče ili pokreće (movira), a to je želja za znanjem i uspjehom; to znanje i školski uspjeh zovemo lična njegova svrha. Dak je uzrok koji kod svog učenja radi, a na taj uzrok utječe svrha, i utoliko je učenje od nje ovisno, tj. svrha (težnja za znanjem i uspjehom) također uzročno proizvodi učinak (učenje). Dak znade za svrhu i teži za njom. Ali stvari u svijetu i bez znanja »idu za« stalnim učinkom ili »teže« za njim. Strjelica, kad ju čovjek odapne, ide za tim da nešto pogodi, i to je njezina svrha; ali taj je učinak strjelici izvana nametnut: ona ga nema sama u sebi, po svojoj naravi, nego je od čovjeka. Drukčije nego strjelica upravljene su stvari k svrhama kad p o n a r a v i teže za njima: svrha sad znači stalni učinak koji proizlazi iz same stvari na temelju onoga što ona jest (upravo ova i ovakova stvar).

Da li su stvari takvi uzroci koji po naravi djeluju prema svrhama?

Budući da »djelovati prema svrsi« znači djelovati zbog (poradi) nekog određenog učinka, jasno je da svi uzroci utoliko djeluju prema nekoj svrsi onda, kad stalno ili jednolično djeluju. Zašto bi neka stvar stalno, redovito djelovala određenim načinom (zakonski), ako ne jedino zato da nastane stanoviti učinak; — a to upravo znači djelovati prema stanovitoj svrsi. Time nije rečeno da ta stvar znade za svrhu i znatice da za njom teži. Svakako svrha (= stalni učinak) određuje djelovanje koje se zakonski zbiva. Utoliko su svi zakonski uređeni uzroci po naravi svojim djelovanjem usmjereni k svrsi. Zašto baš ovako djeluju i zašto baš za određenu svrhu, to je pitanje o kome raspravljamo i na koje želimo naći sigurni odgovor. Činjenica je da stvari ne djeluju kakogod i ne ostvaruju kakvegod učinke, nego djeluju zakonski i prema određenim učincima, a to znači da je zakonsko djelovanje primjereno svrhama. U stvarima se nalazi objektivna, djelatna upravljenost ili teženje prema svrsi (Zielstrebigkeit), a na osnovi te činjenice postavljamo pitanje: da li je to (1.) samo slučajno, ili (2.) ne može drukčije da bude po samim stvarima, ili je napokon (3.) kozmičko zbivanje po svrhama takovo da su te svrhe poznate, tj. da one znatice utječu na zbivanje i određuju ga prema svrhama koje netko znatice stvarima određuje — i tko je taj »netko«: da li same stvari u svijetu ili neki nadsvjetski svrhodavni uzrok? Da li je kozmičko zbivanje u s u b j e k t i v n o m smislu k svrhama određeno (zweckmässig), tj. da li je neki uzrok znatice i hotice naravi »naravnao« da rade zbog nečega ili tako da se postizava svrha?

Još ćemo malo objasniti pojam svrhe. Poznato je da možemo ići za nekim ciljem; možemo nešto učiniti zato da nešto postignemo. Kad znatice »ciljamo« na nešto da to postignemo ili polučimo, to

je cilj našeg nastojanja. Stolar je izrađivao stol sa ciljem da dobije novaca za životne potrebe, a čak uči sa ciljem da uspije dovršiti školu i spremu za život. Hotimični cilj zovemo lična svrha ili svrha onoga koji radi. Predmet za kojim ja idem u svom djelovanju, jest moja svrha (cilj) djelovanja, napr. ja idem šetati radi zdravlja. Zdravlje je moja (lična) svrha šetanja, a djelatna svrha ili svrha samom šetanju (mojemu djelovanju) jest postignuće ili posjedovanje zdravlja. Tako je lična svrha ili cilj stolaru da zasluži novac, a djelatna svrha samom djelovanju jest gotovi stol. Svrha je, dakle, ono na što je djelovanje usmjereno: poradi (zbog) čega se djeluje. Usmjerenost ili upravljenost djelovanja prema svrsi zovemo svrsishodnost ili svrhovitost (svršnost). Kad je neko djelovanje određeno prema učinku, napr. kad pokrećem pero tako da nastanu pisane riječi, taj je učinak svrha ukoliko se baš ovim i ovakvim djelovanjem takav učinak postizava.

Kad graditelj izgrađuje kuću, a posao izvršuju mnogi radnici, tu su mnogostruke radnje složene ili ujedinjene prema jednome: da bude gotova kuća. To ujedinenje ili složenu razdjelbu (dispoziciju) posla zovemo poslovni red. Ono što ima da nastane, jest svrha, koju se poslom ostvaruje (realizira). Svi su zajednički poslovi zaposlenih radnika svršni ili svrsishodni (svrsi odgovarajući, primjereni). Graditelj mora, i prije nego što je svrha ostvarena ili postignuta, da ima »pred očima« tu svrhu, mora da mu je ta svrha svjestita: on cilja na tu svrhu, i zato mu je ona »cilj«. Tim izrazom označujemo ono što uzrok svijesno nastoji postići, što namjerava (svojom voljom) da bude ostvareno. Prema tome mora i sav posao oko izgrađivanja kuće da bude ciljno udešen, tj. graditelj mora da znade i vezu svih poslova s namjeravanim ciljem kao svrhom tih poslova. Ta veza (povezanost) — koja radnicima možda i nije poznata — čini sama po sebi svršni red, a u svijesti graditeljevoj ciljni red. Izraze »cilj« i »svrha« možemo uzimati zamjenično, ukoliko odnošaj između mnogostručnosti i nečega jednog (što iz te mnogostručnosti proizlazi) — a taj odnošaj zovemo red — pretpostavlja uvijek neko inteligentno biće, kome je takav odnošaj poznat. Na pr. mnoga slova u knjizi tako su poredana ili u takvom su odnošaju, da nam daju neki smisao (pjesme, naučnog štiva itd.); boje su sastavljene tako da pretstavljaju umjetničku sliku; note i pojedini zvukovi sastavljeni su u muzikalnim odnošajima; opeke i sav građevni materijal složen je u jednu cjelinu kuće; sastavni dijelovi ure, organizma itd. Mi osjetilima (vidno, dodirno...) možemo opažati samo ono što je tjelesno ili kvantitativno (stanovite veličine, oblika...), a ne možemo opažati svršnog poretka ili sveze među sastavnim dijelovima iz kojih nešto rezultira kao svrha. To shvaćamo razumski (inteligentno). A kad su dijelovi zamršeno (komplicirano) sastavljeni ili složeni (kompleksni) — na pr. u jednoj umjetničkoj izvedbi ili u naučnom sastavu knjige —, nitko neće poreći da je njihova svrha ujedno cilj jednog inteligentnog uzroka (kome

je svrha poznata i koji ju hoće). Tako je zamršeni i ukupni svjetski (kozmički) poredak u zakonskom svome događanju. Tko to priznaje, da li mora ujedno priznati da egzistira inteligentni uzrok kozmičkog reda?

c) Da prirodna zakonitost stvarno (realno) postoji, to svi prirodoslovci priznaju. Neki filozofi, doduše, misle da su prirodni zakoni samo u nama (subjektivno); i da nisu općeniti, nužni, nego samo opažajni (iskustveni). Ali prirodne znanosti ne traže ono što je u nama, nego što je od nas nezavisno (realno), i ne traže ono što je pojedinačno i promjenljivo, nego što je stalni, pravilni, nužni uzrok događanja. — Prirodnu svršenost ne priznaju svi učenjaci. Priznaju samo uzročnost bez svršenosti; napr. za gledanje kažu da je nužni učinak živčanog (fiziološkog) zbivanja, ali ne priznaju da je to zbivanje i sama organizacija oka zbog gledanja, tj. da je gledanje također svrha, prema kojoj je oko sa živčanim djelovanjem primjereno ili svršno udešeno.

Tko ne priznaje svršenost, može li priznati zakonitost?

Ne može: jer gdje je zakonitost, tu je i svršenost. Kad je materijalni uzrok (napr. vidni organ) od mnogih dijelova skladno složen u funkcioniranju, tako da stalni učinak (napr. gledanje) slijedi (rezultira) iz ukupnog funkcionalnog sastava, a znači za nas znamenitu životnu vrijednost, onda je složenost dijelova i stalna određenost funkcioniranja svrhovita, tj. postoji radi učinka.

Tko zakonske svršenosti ne bi priznavao, prisiljen je reći ili 1. da je sve zbivanje u svijetu slučajno, ili 2. da ne može drukčije da bude. Isključeno je pako da bude i jedno od obojega: dakle postoje zakonski i svršni uzroci.

Ali oni ne znaju za zakon i svrhu: dakle postoji osim njih zakonodavni i svrhodavni uzrok, kome je svrha poznata i koji je svojom voljom dao (odredio) zakonsku svršenost. Taj uzrok kozmičke zakonitosti i svršenosti zovemo Bog.

Dokazivanje Božje egzistencije gledom na zakonitost, zovemo nomološko (grč. nómos, zakon); a gledom na svrhovitost teleološko ili finalističko (gč. télos, lat. finis, svrha). S oba gledišta zajednički dokaz obično se naziva teleološki (fiziko-teološki).

d) Vratimo se na početak toga dokazivanja, da ga objasnimo i potpuno izvedemo!

Isključeno je, rekosmo, da bi red u svijetu postojao (1.) slučajno ili (2.) nužno. A jedno je i drugo isključeno ili nemoguće, ako gledamo na zakonitost svijeta kao i na svršenost.

a) Uzmimo najprije u obzir zakonitost, da vidimo da li je ona (1.) slučajna. Zakonitost — slučajna: te dvije riječi treba dobro razumjeti, da uvidimo da li je to spojivo ili moguće u svijetu. Nakon što smo to već objašnjavali, sad još pazimo na ovo: ljudi su sposobni misliti, sposobni su postavljati zakone i vršiti ih, sposobni su gledati, slušati i na razne druge načine osjetilno shvaćati,

sposobni su kretati tijelom i njegovim dijelovima, a za sve te sposobnosti mora biti naš organizam posebno udešen, tj. moraju mnogi tjelesni dijelovi kao sredstva (instrumenti, organi) međusobno biti uskladeni i neizrecivo zamršenim načinom složeni u sudjelovanju, da tako uzmognemo služiti se našim sposobnostima za životne potrebe. Obratno: ne bismo mogli živjeti kao ljudi, manjkalo bi nam ili nešta ili sve, kad ne bismo imali oči, uha, ruke, noge, mozak, srce, pluća, krv..., pa kad ne bi svi ovi organi bili međusobno sastavljeni i vanjskom svijetu (svjetlosti, zvuku, toplini...) tako prilagođeni, da mogu nastati mnogostručne životne funkcije. Ono iz čega izvire uredenost svih organa i svih organskih funkcija, to upravo zovemo zakonitost. A takva je zakonitost ne samo u našem organizmu, nego i kod svih živih bića, životinja i bilina (dakako, prema njihovim razlikama). Kad je riječ o prirodnoj zakonitosti, treba znati da se ne radi o hrpi kamenja ili o razbacanoj skupini slova, nego o redu, tj. o mnoštvu različitih dijelova sastavljenih u takvim odnošajima da otuda nastaju učinci sasvim drugi nego što je zbrka kamenja i slova, napr. da nastane kuća i knjiga. Kad bi u prirodi (materijalnom svijetu) bila samo zbrka ili kaos, pa bi netko rekao da je to slučajno, ne bi loše rekao ukoliko ta zbrka ili neuredna hrpa nema posebnog uzroka koji bi pojedine komade slagao u cjelinu. Ali šta je sa »slučajem« kad se radi o zakonitom redu sastavnih dijelova i njihova funkcioniranja? Može li to da bude slučajno ili bez uzroka? Događa se stalno, nepromijenjeno, a ne tek zgodimice; događa se u ljudima, životinjama, bilinama i u anorganskim stvarima na posebne načine; događa se tako da nastaju jedanput ljudi, drugiput ove ili one životinje, biline...; događa se sudjelovanjem raznih sila i elemenata, baš takvih da odgovaraju određenim djelovanjima: upravo ta činjenica prirodne zakonitosti zar da je bez uzroka ili slučajno?! Kad bi to bilo, onda bi trebalo reći da sve može nastati bez ikojeg uzroka, a znamo da nije tako. — Idemo li još dalje, do a t o m a (od kojih je svijet sastavljen), pitajmo se: da li su oni po sebi sasvim indiferentni za zakonitost, ili je zakonitost u njima, tako da ne mogu biti bez nekih zakona? Ako su indiferentni, a ipak su u zakonskim odnošajima i djelovanjima kozmičkoga razvoja, onda im je zakonitost izvana postavljena od zakonodavnog redatelja, a nije slučajna: jer kao izvanatomska svojstvenost, u kojoj izvire veličajni red prirodnih stvari, ne može egzistirati bez ikojeg stvarnog razloga. Ako su pak atomi u svom sastavu (ustroju) zakonski, ne može ta zakonitost biti slučajna baš kaošto ni atomska egzistencija: da su atomi nešta, i to zakonski udešeno nešta, a ne ništa, ima svoj stvarni razlog, tj. nije slučajno. Tko je njih stvorio, ujedno je stvoritelj i zakonitosti. Mora, dakle, da postoji z a k o n o d a v n i r e d a t e l j i s t v o r i t e l j a t o m a. Ako nisu nužni! Jer ako pretpostavimo da egzistiraju nužno (ili da ne mogu ne egzistirati), onda im i zakonitost pripada nužno. Ali smo već proti materijalizmu dokazali (u 1. članku) da materija ne egzi-

stira o sebi ili nužno, tj. nema u sebi razlog egzistencije, pa zato ga mora imati izvan sebe. Dakle egzistira na d s v j e t s k i nužni uzrok svijeta.

Zapravo smo sad već dokazali (2.) i to, da zakonitost nije nužna (a ne samo da nije slučajna). Zato nije nužna jer atomi ne egzistiraju nužno, a prema tome ni njihov zakonski ustroj. Svi su atomski odnošaji (broj, razdaljina, brzina...) također nenužni, kako smo vidjeli kod materije (u 1. članku).

β) Sad uzmimo u obzir svršnost, da vidimo da li je (1.) slučajna. Svršnost — slučajna: može li to da bude? Svaka je zakonitost zbog nečega, ima svrhu; pa kad zakonitost nije slučajna, nije ni svršnost. Da od raznih organskih funkcija nastaje egzistencija svojevrstnih organizama, to znači da je ta egzistencija učinak proizveden ili prouzročen organskim funkcijama. A pita se upravo: da li organizam nastane samo kao učinak bez svršnosti, ili je funkcioniranje svršno? Da je zaista svršno, dokazali smo već otuda što je zakonsko: ne kakvogod kaotično događanje, nego skladno sastavljeno u prikladnim organima sa ostvarenjem potpunog organizma, to je organsko funkcioniranje, i zato je zakonsko. A kao takvo je na svoj učinak (ostvarenje razvijenog organizma) usmjereno, njemu prilagođeno, prema njemu naravnano = svršno. Zar slučajno, bez ikojeg uzroka? Tako ne može da bude, jer zakonska svršnost znači da egzistira određeno djelovanje sa određenim učinkom (napr. razvijeni živi organizam), pa je prema tome potreban uzrok za takvo djelovanje. Da li je taj uzrok izvan organizma ili u njemu?

Darvinisti drže da su organizmi nastali selekcijom (odabirom) u borbi za opstanak, i prema tome sva životna uredba (organizacija) sa svršnim djelovanjem ne bi drugo bila nego rezultat borbe, tj. svaki bi organizam tek nakon borbe (= vanjskim utjecajima) postao sposoban za život. Ali tome uistinu nije tako. Čovjek je izumio odijelo da se obrani od zime, izumio je kuću za stanovanje, oružje za obranu i lov, izumio je strojeve itd. Sve je to čovjek umno uredio, znajući za cilj i odabirući sredstva za njegovo ostvarenje. Pile, čim se izvali iz jajeta, kljuka po zrnju ne znajući za prehranu kao svrhu koju time postizava; ptica gradi gnijezdo bez razmišljanja o jajima koja će tu izleći, — i tako sve životinje rade svršno po nagonu, bez poznavanja svrhe, tj. ne znajući da je njihovo djelovanje upravljeno k onome što treba za život. Jer kad bi to znale, bile bi daleko umnije od čovjeka čim počmu živjeti; ne samo životinje nego i biline, jer svuda vlada kadgod neshvatljiva svršna uredba i djelovanje. Otkuda taj nagon? Bez njega ne bi moguć bio život, pa ni borba: dakle nije borbom tek nastao. Ima kod nagona neki mehanizam (refleksne kretnje, instinkt), ali njegova svršna uredenost nije borbom nastala, jer je ona prvi uvjet životne borbe, i zato mora već prije egzistirati. Po darvinističkom stajalištu trebalo bi reći da su iz nerazumne materije i njezinih sila nastajala (borbom) razumski savršeno uređena sredstva za životne funkcije (napr. oko), tj. nagonska i sva organska

svršnost nastala bi iz nerazumnog uzroka. Čega ljudski um ne može, to bi mogla proizvesti materija!

Uzrok svršnosti nalazi se, dakle, u samom svršnom subjektu; svršnost je imanentna, tj. osniva se u samom izvoru djelovanja ili u n a r a v i. (Utoliko je već Aristotel rekao za narav da je svrhonosnik ili »enteléheia«. Sve naravi u tjelesnom svijetu čine zajedno narav ili prirodu, koja se uređena zove kozmos.) A sad pitamo: Kakve su naravi, da li razumne ili nerazumne? Naša je narav, dakako, razumna ukoliko znamo za svrhu svoga djelovanja, tj. ukoliko težimo za nekim ciljem pa ga nastojimo ostvariti djelovanjem, koje odgovara ostvarenju ili koje je svršno. Ali djelovanje samog organizma, a isto tako djelovanje u organskom i anorganskom svijetu ne proizlaze iz razumnog nego iz nerazumnog uzroka. Takav pak uzrok ne može sam sebe upravljati k svrsi ili ne može da djeluje svršno sam po sebi: jer nije sposoban znati za svrhu, pa se zato ne može znatice k njoj upravljati u svom djelovanju. Dakle: svršnost svijeta dokazuje da postoji nadsvjetski svrhodavni uzrok. Da tome zaključku izbjegnemo, panteisti kažu da je uzrok svršnosti u samom svijetu, jer da u svima stvarima postoji zajednički razum svijeta. Ali, niti je istina da su sva bića razumna, niti smo svi mi ljudi međusobno i sa drugim stvarima jedno isto. Panteizam (spiritualistički monizam) jest neosnovan, i zato moramo reći da je svrhodavni uzrok svijeta transcendentan: nije isto sa svijetom, nego egzistira neovisno od svijeta.

Time je već dokazano (2.) da kozmička svršnost nije nužna. Kad bi kozmos bio isto sa svrhodavnim uzrokom, koji nužno egzistira, i kozmička bi svršnost bila nužna; ali, rekosmo, sve stvari nisu razumne, niti su istovjetne s kozmičkim uzrokom. Bez uzroka, sam po sebi nuždan nije kozmos zato, jer ni materija nije nužno egzistentna (kako smo vidjeli u čl. 1).

4. Zakonodavni i svrhodavni uzrok svijeta neovisan je o svijetu; nije s njime jedno isto (kako panteistički monisti kažu), nego je svijet i njegov uzrok dvoje. Dokazali smo dualizam.

Taj uzrok ima razum i volju. Prvo zato jer znade za zakonski i svršni uređaj svijeta, a drugo zato jer se između mogućih uređaja odlučio baš za ovaj zbiljski.

Razumno-voljni ili osobni uzrok svijeta zovemo Bog. Zakonsko-svršni red u Božjem umu i volji zovemo vječni zakon.

Bog je ne samo Zakonodavac i Svrhodavac svijeta (time što je sve naravi zakonski »naravnao« prema svrsi), nego je i Stvoritelj svijeta: jer se zakonitost i svršnost nalazi u naravima, koje su čitavom egzistencijom ovisne o Bogu, i ne egzistiraju odvijeka nego su nastale (inače bi današnji razvojni stepen svijeta bio već odvijeka). Bog je, dakle, ne samo Ureditelj i Upravitelj, nego i Stvoritelj — naš i svega svijeta.

Bilješke. 1. »Nema u svijetu teleologije: ništa se ne događa svrhovito (teleološki, finalno) tj. tako da je prilagodeno nekoj svrsi, ili tako da slijedi neki učinak poradi kojega se upravo nešto događa. Iz svakog događanja u svijetu slijedi nužno neki učinak, ali između njega

i događanja nema finalne veze, tj. ne može se reći da je neko događanje baš tako udešeno da odgovara postizavanju izvjesnog učinka ili da je upravljeno (usmjereno) prema učinku kao cilju; na pr. da bi sastav i djelovanje vidnog organa bilo određeno za taj cilj da možemo vidjeti. Svijet je kao materijalni stroj (grč. mehané), i u njemu je sve zbivanje mehanički nužno.«

To je nazor mehanističkog materijalizma. Zastupaju ga neki darvinisti, pa se oni zato kadšto naziva filozofijski darvinizam. Darwin je, rekosmo (isp. čl. I. 6 c), mislio da su se savršeniji organizmi razvili iz nesavršenih na taj način, da je za izbor (selekciju) organizama odlučivao slijepi slučaj ili nužda u borbi za opstanak. Iz ove su prirodoslovne teorije neki darvinisti (na pr. Haeckel) prešli na filozofijsko područje, pa su sav organski (živi) svijet smatrali nužnim učinkom koji je nastao i razvio se iz slučajnog sudjelovanja anorganskih sila. Sam Darwin nije na temelju svoje evolucionističke teorije izvađao ateizam, tj. nije tvrdio da opstanak svijeta (materije i života) nije ovisan o Bogu zato što u svijetu vlada evolucija. Mi možemo dokazati opstanak Božji i bez teleologije, a kad raspravljamo o teleologiji u organskom svijetu, nije od toga zavisno pitanje da li u anorganskom svijetu postoji zakonski poredak. On dokazuje opstanak Boga i kad ne bi postojala biološka (organska) teleologija. Ako ona postoji, to je onda biološko-teleološki dokaz za egzistenciju Boga.

Ako u stvarima postoji svrhovito događanje, onda mora ili 1. u samim tima stvarima da postoji neki razum koji znade za svrhu, ili je 2. izvan njih jedan razum, koji je te stvari udesio za svrhovito djelovanje. Da se u samom svijetu nalazi (= imanentno) jedan »božanski« razum, uče panteisti, a teisti uče da je taj razum izvan svijeta (= transcendentno). Mi smo već dokazali da Bog i svijet ne može da bude jedno isto, kako drže panteisti. (Njih možemo nazvati teistički monisti, a mi smo teistički dualisti, jer učimo da svijet i Bog nije jedno nego dvoje.) Panteisti priznaju da u svijetu vlada teleologija, dok materijalisti ne priznaju da ima teleologije, nego kažu 1. da postoji samo materija, i 2. da se sve u materijalnom svijetu zbiva nužno (zakonski) bez ikog odnošaja k nekim svrhama. Prvi ovaj nazor oborila je psihologijska nauka i filozofija (kako ćemo još vidjeti, kad će biti govora o čovjeku), — a time je već razrušen temelj i drugog nazora. Jer u svijetu postojimo i mi ljudi, a nesumnjivo je da mi radimo prema svrsi: kad nešto hoćemo ili nećemo, mi znamo zašto hoćemo (nećemo), tj. poznato nam je ono što hoćemo kao predmet za kojim težimo i koji sebi postavljamo kao cilj ostvarenja ili svršetak (svrhu) postizanja. Kad nešto radimo prema svrsi (= zato da svojim radom nešto postignemo), moramo znati za tu svrhu već ispred samog rada; jer inače ne bismo ni mogli upravljati svojim radom svrhovito. Već je, dakle, ta činjenica dovoljan dokaz za neistinu da se ništa u svijetu ne događa svrhovito. — Na to će i mehanistički materijalist pristati (premda time već napušta svoje općenito ili načelno stajalište), ali će reći da druga živa bića, osim ljudi, ne rade svrhovito, jer bi to značilo da imaju razum, a toga nemaju (neki kažu da i životinje imaju razum, ali ćemo kasnije dokazati protivno). Ako pak životinje i druga živa bića nemaju razuma, onda bi trebalo reći — uz pretpostavku da kod njih ipak

postoji svrhovito događanje —, da postoji Božji razum kome je poznata svrha životinjskog događanja (jer ispred takvog događanja mora da netko znade za svrhu). A takav Božji razum ne trebamo priznati, kažu materijalisti, ako ne priznamo teleologiju: mi smo, dakle, protivnici teleologije.

Ali, moderna biologija nije njezin protivnik. Funkcionalna uređenost pojedinih organa (na pr. oka, uha), zatim životne funkcije ili pojave životnog događanja ne mogu se nikako protumačiti jedino fizičkim (kemičkim) silama bez ikojega životnog (vitalnog) činioca. Ovaj nazor biološkog vitalizma zastupao je već Aristotel, a i danas ga zastupaju biolozi (Driesch i drugi).

Da u prašumi prirodoslovnih i filozofijskih nazora o pitanju (problemu) teleologije pokažemo glavne putokaze, treba najprije da razlikujemo organski svijet i anorganski. Naše je (teleološki-teističko) stajalište 1. da u jednom i drugom ima teleologije, i zato 2. egzistira Božji razum, koji je svima stvarima, organskim i anorganskim, uredio naravi prema svrhama (teleološki). Ovom su našem stajalištu susprotna dva nazora: materijalistički i panteistički. Prvi kaže: nema teleologije nigdje, ni u organskom ni u anorganskom svijetu, i zato nema Boga. Drugi kažu: ima teleologije, a ipak nema Boga, jer su stvari u svijetu same po sebi teleološki uređene. Kako same po sebi? Ovako (kažu panteisti): i anorganska materija zapravo nije anorganska nego živa (tako tvrde hilozoisti); čak je sav materijalni svijet ne samo živ, nego i osjetilan (senzitivan), tj. ima osjetilno znanje i teženje (tako tvrde panpsihisti); ne sav materijalni svijet, kažu umjereniji, nego samo sav organski svijet živi osjetilno tj. biline kao i životinje (tako tvrde psihovitalisti). — Mi, naprotiv, tvrdimo (proti posljednjima) da biline nisu sposobne za osjetilno znanje i teženje, jer nemaju osjetilnih organa, niti gdje opažamo takav život kao kod ljudi i životinja; čak bi biline morale biti inteligentnije od čovjeka, kad bi one shvaćale svoje funkcije i tako ih svijesno na najsvršeniji način udešavale prema svrsi. Svi su ovi razlozi još više proti panpsihističkom nazoru, da je sav materijalni svijet osjetilan. Kad bi sve materijalne funkcije bile svijesne, morale bi i nama ljudima biti svjestite fiziološke funkcije (u stanicama), tj. mi bi morali znati za sve što se događa u tijelu upravo tako kao što znamo za vlastite doživljaje, a ipak nipošto nije tako. Napokon, rekosmo, neki »božanski« ili zajednički sveukupni razum u svijetu značio bi da se sve u njemu nalazi, ili on u svemu, a to je fantazija protivna iskustvu. (Neki panteisti, napr. Spinoza, zabacuju teleologiju, i drže da sav svijet uzročnom nuždom izlazi iz neograničene, božanske naravi.) Mi smo proti svima tim nazorima dokazali da uzrok teleologije, organske i kozmičke, nije sa svijetom istovjetan, nego je utoliko izvan svijeta. To je isti uzrok, koji je i uzrok egzistencije svijeta (kako smo vidjeli u kozmološkom dokazivanju).

Tako su učili već grčki filozofi Anaksagora, Platon, Aristotel, i nebrojeni njihovi sljedbenici (skolastici, kršćanski filozofi) do danas; a njihov su nazor slijedili i najveći prirodoslovci (Kopernik, Kepler, Newton itd.).

Da li je teleološko (finalističko) dokazivanje egzistencije Božje opravdano ili ne, zavisi od toga da li jest ili nije činjenica da u organizmima i u kozmosu postoji finalno zbivanje (djelovanje, aktivnost). Gle-

dajte uru: kod nje mnogi sastavni dijelovi skladno ili uređeno sudjeluju, tako da slijedi stalno pokretanje kazaljki kao učinak te zajedničke radnje u uri; pa tko će razumno reći da su dijelovi udešeni i da skladno rade slučajno, i prema tome da je njihov učinak slučajno nastao? Mogla bi da bude zbrka ili nered od tih dijelova i nikakvo djelovanje, pa kad to nije, reći ćemo da je prema učinku ili poradi njega sve udešeno: dijelovi i njihova suradnja. U njoj je red — tj. stalni i složeni, međusobno ovisni odnošaji —, i zato je učinak ono zbog čega je taj red: a to baš znači da se u dijelovima i njihovoj suradnji nalazi učinak kao svrha, tj. učinak je razlog da su dijelovi uređeni za suradnju i utoliko je taj učinak svrha radnje, koju zovemo svršna (finalna). A sad gledajte organizme: nije li i u njima silno složena djelatnost, upravljena stalnom učinku, kojim se organizam usavršuje? Ukupno djelovanje od bilinske klice do potpunog razvitka; naš organizam i svaki pojedini organ — sve je to neshvatljivo velebitni sklad ili poredak, iz koga rezultira usavršenje ili dobrobit organizma. Taj je, dakle, učinak razlog da nije u organizmima nesklad ili zbrka, nego da svi dijelovi zajedno rade na životnom uzdržanju; a takva je radnja svršna. U sebi, u svojoj naravi, nose organizmi svršnu determinaciju, tj. vlastita im je narav najbliži izvor ili stvarni razlog finalnog djelovanja. A zadnji razlog? Razum, koji je Redatelj organskog svijeta. A to dokazuje i poredak u anorganskom svijetu.

2. O porijeklu današnjeg života na Zemlji postoje razna mišljenja. Najprije se pita: da li je život nastao u vremenu ili je odvijeka? Zatim: ako je nastao, da li je sam od sebe nastao, slučajno, iz nežive materije, samoradanjem (prarodenjem), — ili je proizveden od živog uzroka?

Može li biti život odvijeka? Neki misle da može, i tumače to na razne načine. Jedni — Büchner, W. Thomson (Lord Kelvin), Helmholtz, Arrhenius — kažu da je život u kozmosu odvijeka, a njegove su klice (grč. zoa) prešle na Zemlju. To je kozmozoička hipoteza. Njezini zastupnici kažu da se žive sjemenke nalaze u svemirskom prostoru, otkuda su s meteoritima dospjele na Zemlju; dok opet drugi pripisuju dolazak na Zemlju pritisku svjetlosnih zraka. Ali, takav dolazak nema u iskustvu nikoje potvrde; a zastupnici obih nazora međusobno se pobijaju (jedni kažu da je takav dolazak nemoguć zbog studeni, drugi vele zbog vrućine i isušenja, itd.). Nadalje, kad bi život bio odvijeka, to bi značilo da egzistira nužno, sam o sebi, a onda ne bi mogao nastajati i propadati; iako je, dakle, odvijeka, nije bez uzroka. Ne bi ni razvoj bio uopće da je odvijeka, jer bi današnji stepen života bio bez početka i mogao bi prema tome da bude već odvijeka. Kozmozoička se hipoteza služi sasvim nedokazanim pretpostavkama; a nikako nije u stanju da isključi ovisnost od nekog uzroka. — Drugi (Preyer, Fechner) zastupaju kozmoorgansku hipotezu, prema kojoj bi organski (živi) kozmos bio odvijeka, a neorganska materija nastala je naknadno. Proti toj hipotezi ustali su biolozi (Haeckel, Verworn), jer iskrivljuje pojam života time što briše granicu prema neživoj materiji.

Hipoteza o vječnosti života nije kritički održiva. Zato preostaje alternativa o životnom postanku: ili je postao slučajno, sam od sebe, iz

neživoga, ili je postao prouzročan. Prva je hipoteza samoradanja (generatio aequivoca, spontanea). Neosporno je da prema iskustvu nastaje sve živo iz jajeta (Harvey), svaka stanica iz stanice (Schwann), svaka jezgra iz jezgre (Virchow). Neki (Nägeli, Weismann, Haeckel, Ostwald, Mach) misle da je prvi život nastao bez roditelja. Iskustveno su ovu hipotezu pobili Redi, Swammerdam, Malpighi, Pasteur, Leuckart, Koch, Wiesner i drugi. Ne može se u potvrdu samoradanja pozivati na to, da kemičari proizvode organske tvari; jer tu je inteligentni kemičar a ne slijepi slučaj na koji apeliraju zastupnici samoradanja.

Preostaje nam tumačenje o postanku života stvaranjem. Kad nastane nešto čega prije nije bilo, i kad nastane tako da nije od čega drugog izvedeno, to je onda stvaranje u strogom smislu; dok u širem smislu zovemo stvaranje i takav postanak koji pretpostavlja neki subjekt iz koga je dotična stvar postala, napr. da bude živo proizvedeno iz neživoga. Mi tvrdimo da su živa bića na Zemlji stvorena. Jer: ili su odvijeka, ili su nastala, i to ili samoradanjem ili stvaranjem; prve smo dvije mogućnosti isključili, dakle preostaje stvaranje. Možemo i ovako dokazivati (s Reinkeom): život je sposobnost svrhovitog reagiranja, i to je ili nastalo slučajno ili je odvijeka ili je stvoreno; a nije ni slučajno ni odvijeka. — Neki uče da je život stvoren izravno, neposredno, tj. tako da su živa bića proizvedena od ništa (kao klice ili već kao razvijena bića), dok drugi (sv. Augustin i sv. Toma Akvinski) misle da je Stvoritelj neživoj materiji dao zakon evolucije po kome je omogućen postanak života (to je posredno, potencijalno stvaranje).

Naš nazor o stvaranju organskog svijeta (kreacionizam) dokazujemo na temelju razlike između organskog i anorganskog svijeta; upravo na temelju toga što se organizmi (živa bića) ne daju protumačiti bez svrhe, a gdje je svrha tu je i misaoni uzrok koji djeluje po svrsi. Tko priznaje svrhe u organskom svijetu, mora logički doći do zaključka da je taj svijet proizveo misaoni uzrok ili Bog (= biološki dokaz o Bogu). Svi prirodoslovci, doduše, ne priznaju svrhovitost u prirodi, ali se bez nje životne pojave ne mogu razumjeti i protumačiti.

Prirodoslovac promatra prirodne pojave (stvari i događaje, promjene) i nastoji da ih protumači genetički (po njihovu postanku): Kako nastaje toplina, svjetlost, životne pojave itd.? Koji je tvorni ili proizvodni uzrok? Pojave su proizvedene, učinjene, tj. one su učinci nekih uzroka od kojih ovise — i te uzroke hoće prirodoslovac da pronađe. S ovim svojim zadatkom zaustavlja se prirodoslovac kod tvornih uzroka (causae efficientes) i zadovoljuje se kad ih je otkrio. To je genetičko, uzročno (kauzativno) tumačenje; ukoliko pretpostavlja da postoje samo mehanički uzroci, naziva se takvo tumačenje mehanističko. Sadašnje i buduće pojave tumači u vezi s prethodnim uvjetima, s onim što se već dogodilo obrazlaže stvarno sadašnji događaj, od nekih dijelova sastavlja cjelinu. Učinak je nakon uzroka, cjelina slijedi iz a dijelova ukoliko je od njih sastavljena te ih pretpostavlja.

Ali, u prirodi ima pojava koje nastanu baš tako kao kad mi nešto načinimo (prouzročimo) znajući unapred za onaj učinak koji proizvodimo, napr. kad se po planu otpočne graditi kuća, kad uzimamo papir i pero zato da pišemo itd. Mi znamo šta radimo i zašto

radimo, tj. radimo zato da nešto postignemo ili učinimo — i upravo taj učinak koji će tek nastati, već je u početku rada (uzročnog djelovanja) ono poradi čega mi kao uzroci radimo; tako je gotova kuća onaj učinak koji i prije nego je gotov (ostvaren, uzbiljen) utječe na radnike (= uzroke) kao ono poradi čega rade. Taj poznati (predviđeni) učinak ukoliko utječe na tvorni uzrok, zovemo svrha; izgrađena kuća jest svrha koja tvorne uzroke (graditelja i radnike) određuje u poslu oko izgrađivanja kuće. I svrha je, dakle, uzrok ukoliko i od nje zavisi postanak učinka, — na taj način da je tvorni uzrok po svrsi (= spoznanom učinku) određen ili »pokrenut« (moviran) na izvedbu učinka. Tako učinak rezultira iz dvostrukog uzroka: tvornog (eficientnog) i svršnog (svrhovitog, finalnog, teleološkog).

Kod svrhe, naime, imamo troje: shvaćanje (misao ili »sliku«) učinka, zatim uzrok ili sredstvo kojim se učinak proizvodi, i napokon sam proizvedeni učinak. Svrha jest učinak, koji je proizveden od tvornog uzroka (sredstva) ukoliko je shvaćanjem toga učinka određen. Svrha jest uzrok ukoliko je shvaćeni (pomišljeni) učinak, a ujedno je proizvedeni učinak, i prema tome je svrha = uzrok i učinak, ono što je prije i ujedno ono što je kasnije. Kako to? Prije, ispred, prvo, uzrok jest u misaonom (idealnom) obziru, a u stvarnom (realnom) smislu same izvedbe jest poslije, zadnje, učinak. Napr. kipar hoće da izradi iz mramora kip velikom hrvatskom filozofu Boškoviću, i prije nego počne raditi već ima u svijesti sliku (pomisao) Boškovića, tako da će ta slika utjecati na kipara u obrađivanju mramora da od nje nastane stvarni učinak, gotovi lik Boškovića; to je sad ostvarena svrha. U pomišljanju ili namjeravanju jest svrha prvobitna, a posljednja je u izvođenju ili ostvarivanju. Svrha se, dakle, nalazi samo u spoznajnom (misaonom) i voljnom subjektu kao tvornom uzroku. Što je prema svrsi uređeno ili što prema svrsi djeluje, kažemo da je svrshodno (svrhovito, svršno), napr. kad su kod organizma sastavni dijelovi skladno uređeni tako da njegovo uzdržavanje otuđa proizlazi, te je prema tome kao svrha uređenja među dijelovima (kaže Schopenhauer).

Životne pojave ne mogu se protumačiti bez svrhovitosti (finalnosti). Da iz životinjske klice nastane upravo ptica ili riba ili sisavac, to se ne može svesti samo na fizikalne i kemičke komponente, nego proizlazi iz onoga što ima da nastane, iz budućeg učinka, koji određuje razvoj klice; rezultat razvoja jest unapred određen (K. E. v. Baer). Zatim, pojedini su organi formirani prema funkciji kojoj imaju da služe, dakle prema nečemu što je buduće ili što je svrha; napr. izgradnja i građa (konstrukcija i struktura) oka nerazumljiva je ako uzmemo u obzir samo mehanizam oka i fizikalno-kemičke sile, tek funkcija oka (= gledanje) određuje formaciju oka. Nadalje, kod dva različna organizma udešeni su organi po formi i strukturi prema funkciji za budući učinak, napr. spolni organi za radanje. Priroda prilagođuje organe načinu života a ne obratno (kaže Aristotel), napr. ptica ima krila da leti, riba peraje da pliva. Uređenje (organizacija) živog bića već je od prirode udešena za životno uzdržavanje (v. Baer). Životinje po nagonu (instinktivno) čine mnogošta tako da su im čini određeni prema onome što ima da nastane, tj. upravljeni su na buduće kao na svrhu. Mi ne možemo razumjeti organizme ako

ne pretpostavimo svrhovitost, a nju opet ne možemo protumačiti bez nekog misaonog bića, koje shvaća (znade za) učinak i hoće da ga oživotvori odgovarajućim sredstvima, koja udešava dijelove prema cjelini, prediduće slijedećemu, organ funkciji, uzrok učinku. Niti životinja sama određuje elemenat u kome živi ni obratno, niti oko u majčinoj utrobi svjetlost ni obratno, ni pluća zrak ni obratno, probavni organi ne određuju hranu, ni pokretne poluge naših ruku vanjske predmete, ni uho zvuk ili obratno — a ipak je sve u međusobnom skladu. Misli koje su izgradile oko, pokretne organe, organsku prehranu itd. poznavale su prirodne zakone. U samoj naravi sviri nalazi se misao koja upravlja ili ravna silama (Trendelenburg). A tu misao o budućemu što određuje sadašnjost zovemo svrha.

Kad znamo da u organskom svijetu postoje svrhe, tj. kad zastupamo finalistički nazor o prirodi, možemo otuda zaključiti da je taj svršni svijet proizvelo misaono biće. Budući naime da svijet imade svakako svoj proizvodni uzrok, a živa bića u svijetu jesu po vlastitim naravima ostvarene svrhe, zato je uzročnik tih naravi stavio u njih sile i zakone prema svrhama tj. misaono. Dakle je uzrok svijeta razuman; a nije sa svijetom istovetan — i zato je Bog.

3. Kad hoćemo da svojim radom nešto postignemo, tako da upravo zbog toga i radimo, kažemo da je to svrha rada napr. seljak obrađuje polje zbog žetve i prehrane, dak znade zašto uči, svi znamo za čim »idemo« kad nešto hoćemo ili nećemo. Usmjerenost, upravljenost rada (djelovanja, pojedinih čina) prema svrsi nazvali smo svršnost (svrhovitost, finalnost, teleologija).

Mi znamo šta hoćemo, nama je »pred očima« (= svjestito nam je) ono za čim idemo ili što nastojimo postići. Jer kad za nečim težimo ili kad nešto želimo, to nam je poznato; a svrha je ono za čim težimo, u nastojanju da tu svoju težnju djelima ostvarimo (= svrhu postignemo). Imade li svršnosti i kod onih stvari koje ne znaju za svrhu? Biline ne znaju, a ipak je životno njihovo djelovanje svršno (svrsishodno); pojedini naši organi udešeni su za svršno događanje; a ima svršnosti i u anorganskom svijetu. Činjenica je, dakle, da ima svršnog događanja i tamo, gdje nema znanja o svrsi. Otkud je to da su takve stvari upravljene prema svrsi?

Najveći kršćanski filozof sv. Toma Akvinski (1225—1274) objašnjuje to ovim primjerom: kad strjelac usmjeri svoju strjelicu prema jednom cilju, neizbježno je gibanje svršno na prisilni ili izvanjski način, jer u samoj strjelici nema ništa što bi ju upravljalo (dirigiralo) k cilju. Ali ima stvari kod kojih je svršnost osnovana u njima samima (napr. kod bilina, u oku, uhu...), tj. »leži« u njima ili »usadena« je u naravi. Takve stvari od naravi imadu nagnuće (inklinaciju) k svrsi, po naravi teže k svrsi. To je tzv. *naravno (prirodno) tež enje*. Stvari su tako udešene (konstituirane), da iz same te udešbe — po kojoj su ono što jesu ili po kojoj imadu izvjesnu svoju narav — proizlazi svršnost. One su tvorni ili djelatni uzrok, i time ujedno upravljene k svrsi, tj. izvor (počelo) njihova djelovanja određen je sam po sebi za svršno djelovanje.

Po čemu znamo da je uistinu tako? Gledajmo na postanak (genezu) djelovanja: svakako ima svoj uzrok od koga ovisi, napr. bilinske funkcije

nalaze se u samoj bilini kao svom uzroku. Svakako su uzroci sposobni djelovati, imadu neke sile (energije). Imadu stalni način djelovanja, tj. djeluju po zakonima; a to znamo po tom što nastaju stalni (konstantni) učinci, napr. prehrana biline, gledanje pomoću živčanog djelovanja itd. Upravo zbog tih učinaka djeluju uzroci; jer se ne može reći da slučajno nastaju učinci koji znače neko dobro, nešto potrebno, nešto takvo što stvarima odgovara i što ih upotpunjuje ili usavršuje: napr. embrio se usavršuje do punog organizma, kome je prehrana dobro, a bez prehrane zlo; gledati je za čovjeka dobro, a lišenje vida zlo. Uzroci su, dakle, svojim delovanjem upravljani k svrsi. A budući da zakonitost toga djelovanja u njima izvire, zato je u njima i svršeno nagnuće (teženje).

Jedne stvari na jedan, a druge na drugi način djeluju prema svrsi (na temelju prirodnog nagnuća). Pravični, stalni način kod svršenosti zovemo zakon. Zakonski se određuje (disponira) kako nešto ima da bude zbog izvjesnog dobra: ovako ili onako se mora događati da nastane određeni učinak. To mjerilo (normu) svrhovito nužnog događanja zovemo zakon. Ljudima se zakon obznanjuje ili saopćuje, da se po njemu ravnaju; na to su obvezani ili primorani, a nisu usiljeni, jer mogu, ako neće, da se ne drže zakonske odredbe. Tamo gdje nema znanja ni volje, zakonitost znači naravnu nužnost djelovanja: u naravi je da baš ovako mora djelovati. Otkud je to da su naravi zakonski udešene? Od njihova Stvoritelja. On je Svrhodavac i zato Zakonodavac: u Božjem umu zamišljena je svrha stvorovima, i zato način ostvarenja svrhe ili svršni zakon. Tako zamišljeni red, Bog je svojom voljom odredio da bude uzakonjen u naravima stvorova. Zato kažemo da je naravni zakon primjena (aplikacija) vječnog zakona ili određenja u Božjem umu i volji.

Napokon je sad potpuno razumljivo da Bog može učiniti nešto mimo prirodnih zakona. Ovakav pojavni učinak, kojim Bog hoće da napose nešto zasnjeđoči, zovemo čudo. Premda su zakoni nužni, ta je nužnost uvjetna (hipotetička), tj. ovisna o nenužnim uvjetima; utoliko nenužnima, jer su naravni uzroci (koji zakonski djeluju) nenužni ili ovisni o Bogu. To će reći, svaka stvar mora da djeluje na izvjesni (zakonski) način, ukoliko ju Bog uzdržaje i ukoliko hoće da joj bude takvo djelovanje; to je uvjet. Do Boga je, dakle, da li će se nešto dogoditi mimo Njegova redovitog određenja. Ako se dogodi, to može da bude samo učinak Božje moći; jer nikoji stvor sam od sebe ne može izmijeniti zakonski stvorene naravi. Kad napr. čovjek umre, zakonski je da više ne oživi, a kad bi ipak oživio (uskrsmuo), to može da proizvede sam Bog, Stvoritelj ljudske naravi.

4. Najznamenitiji prirodoslovci priznavali su da kozmički poredak ne bi moguć bio bez Boga. Darwin je rekao (g. 1873. i 1879.): Veličajni i divotni svemir zajedno s nama kao razumnim bićima nije mogao nastati slučajno, i to mi se čini da je glavni temelj dokaza o Bogu... U krajnjem kolebanju nisam bio nikad ateist u tom smislu da bi poricao Božju egzistenciju. — Kant kaže (g. 1755.): Budući da je materija podložna premudroj osnovi, morao je staviti ju u skladne odnošaje prvi uzrok koji nad njom vlada, i baš zato ima Boga jer priroda i u kaosu ne može postupati drukčije nego pravilno i redovno. — Laplace veli da je okretanje pla-

neta oko sunca tako uređeno da to nije učinak slučaja; moramo dakle priznati da je prvotni uzrok odredio planetska gibanja. — *Newton* je ovo rekao: Takav kozmički sistem sa svima svojim gibanjima iziskuje uzročnika koji je poznavao i uporedio količinu materije u raznim tjelesima sunca i planetâ, zatim gravitacijske sile koje su otud nastale, kao i razne razdaljine glavnih planeta od sunca i nuzplaneta od Saturna, Jupitera i Zemlje; napokon brzine kojima su ovi planeti mogli okretati se oko tih kolikoća materije u središnjim tjelesima. Sve te stvari u tolikoj raznolikosti tjelesa međusobno uporediti i uskladiti, to je iziskivalo takav uzrok koji nije slijep i slučajan, nego je u mehaniku i geometriju vrlo dobro upućen.

Od filozofskih prirodnjaka navest ćemo samo *Rousseau*-a, koji kaže: Zar neće očevidni poredak svemira nepristranom pogledu naviještati najvišu duhovnu moć? ... Ako su organska tjelesa ušla u tisućstruke sveze pukim slučajem, ako se spočetka razvio želudac bez ustiju, noge bez glave, ruke bez ramena, uriječ svakojake nesavršene mase, koje su opet propale ne mogući se održati, zašto nam danas više ne dolazi pred oči koji takav neuspjeli pokušaj? Zašto je priroda napokon postavila sebi zakone kojima spočetka nije bila podložna? ... Bilo bi bezumno prihvatiti da se sva kozmička harmonija može izvesti iz slijepog mehanizma slučajno pokrenute materije! Koji poriču namjernu osnovu, kako se očituje u snošajima svih dijelova te ogromne cjeline, uzalud nastoje prikriti besmislena svoja naklapanja apstrakcijama, koordinacijama, općim načelima i slikovitim izrazima; bit će mi zauvijek nemoguće shvatiti sistem tako stalno uređenih bića bez duhovne (razumne) sile iz koje red proizlazi... Držim dakle da moćna i umna volja upravlja svijetom... O poretku svijeta ne razmišljam zato da ga tumačim po nekom sistemu, nego da mu se divim i da se klanjam mudrom Stvoritelju, koji se u njemu objavljuje.

Filozof *Sokrat* († 399. pr. Kr.) pita *Aristodema*: Kome se moramo više diviti, slikaru koji načini slike nepokretnih i neživih ljudi i životinja, ili onome koji proizvodi živa i misaona bića? I kad slike ne nastaju slučajno, zar nije bezumno pomisliti da ova bića nastadoše slučajem? — Prije *Sokrata* učio je *Anaksagora* da kozmički poredak potiče od umnog redatelja. A najveći grčki filozof *Aristotel* (384—322) primjećuje na to, da je *Anaksagora* prvi govorio kao trijezni među pijanima. — *Cicero* kaže: Ako je sticaj atoma mogao proizvesti svijet, zašto ne može hram, kuću, grad, što bi lakše bilo... Možemo li za kretnje i međusobne veze nebeskih tjelesa zanijekati razum i reći da se sve slučajno događa, premda je sve tako smišljeno da naša misao nije kadra dohvatiti? ... Ne razumijem, kaže opet *Cicero*, zašto oni koji u to vjeruju (u razvoj svijeta iz samih atoma), ne bi također vjerovali da od razbacanih materijalnih slova nastane knjiga; ja ne vjerujem da bi slučajem nastao ikoji stih... Šta može da bude tako očito, kad pogledamo na nebo i razmislimo o nebeskim pojavama, nego je to da ima neko božanstvo (»numen«) s najvišim umom, koji time upravlja.

Osim navedenih prirodoslovaca i filozofa sva je kulturna historija ispunjena umnicima, koji su priznavali Boga, napose na osnovu svemirskog uređenja. I neznanstvenim je ljudima ovaj »put« k Bogu očit i pristupačan.